

зініціюється регулятором і законодавцем одноособово з метою забезпечення збереження надр України, а також фінансово-економічної стабільності, що складається в тому числі з регульованих правовідносин у агропромисловій сфері, як ключовій сфері промислу на території України.

Звертається увага на тому, що враховуючи особливості взаємозв'язку діяльності в агропромисловій сфері та національної безпеки України, сталості економічного розвитку держави, а також цілісності земельного фонду України, що в свою чергу складається як із земель сільськогосподарського так й іншого призначення, питання нормативно-правового регулювання даного сегменту правових взаємин, так само регулюється й кримінально-правовими й адміністративно-правовими нормами, що встановлюють відповідальність за порушення режимів і правил у відповідному секторі.

Список використаних джерел:

1. Пашенко Марія Нормативне та індивідуальне правове регулювання природних прав людини. *Підприємництво, господарство і право*, 9/2019. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/9/30.pdf>

2. Іванова Ганна Щодо адміністративно-правової характеристики суб'єктів агропромислового комплексу України. *Підприємництво, господарство і право*, 11/2018. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/11/18.pdf>

3. Шевцова О.В. Нормативно-правове регулюванню та державна підтримка інноваційних технологій розвитку агропромислового комплексу. *Вісник Хмельницького національного університету*, 2020. № 4, Том 3. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vesnik/wp-content/uploads/2023/03/2020-4t3-58.pdf>

4. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності [Електронний ресурс] : Закон України від 06.09.2005 №2806-IV. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2806-15>.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції в агропромислому комплексі : Закон України від 8 груд. 2015 р. №867-VIII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2016. № 4. Ст. 40.

6. Про адміністративні послуги [Електронний ресурс] : Закон України від 06.09.2012 №5203-VI. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>.

УДК 342.76

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.13>

ХМІЛЬ Д.І.

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

CONCEPTS AND SIGNS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RESTRICTIONS ON HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS

Стаття присвячена дослідженню загальнотеоретичних підходів до розуміння та сутності адміністративно-правових обмежень людини та громадянина. Наголошено на тому, що наявні у людини права можуть бути обмежені у разі реальної необхідності в цьому. Проаналізовано доктринальні підходи до обмеження як загальнонаукової та правової категорії. Звернуто увагу, що вітчизняні науковці розглядають категорію обмеження в кількох значеннях, а саме як правовий інститут з відповідними нормами; як правове стримування незаконного діяння; як межі, в яких суб'єкти права можуть діяти взагалі; тимчасові винятки із певних постійних правових можливостей людини; як діяльність спеціального уповноважених суб'єк-

тів. Розглянуто доктринальні підходи вітчизняних вчених-адміністративістів до поняття адміністративно-правових обмежень та їх змістовного наповнення. Аргументовано, що обмеження та заборона не є тотожними поняттями. Запропоновано авторське розуміння поняття адміністративно-правових обмежень як зменшення обсягу або припинення можливості реалізації наявних прав і свобод, що здійснюється відповідними суб'єктами публічної адміністрації та спрямоване на досягнення певної суспільно корисної мети. Визначено, що адміністративно-правові обмеження виражаються через встановлення уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації правомірних додаткових обов'язків, заборон, заходів примусового характеру, відповідальності, що мають імперативний характер. Доведено, що такі обмеження мають обмежену в часі або в просторі чи за колом осіб дію та спрямовані на досягнення саме певної суспільно корисної мети. Наголошено, що адміністративно-правові обмеження повинні бути пропорційними та мотивованими відповідно до мети, задля якої вони встановлені.

Ключові слова: *правові обмеження, адміністративно-правові обмеження, права і свободи людини і громадянина, заборони, обмеження прав і свобод людини.*

The article is devoted to the study of general theoretical approaches to the understanding and essence of administrative and legal restrictions of a person and a citizen. It is emphasized that the rights available to a person can be limited if there is a real need for this. Doctrinal approaches to limitation as a general scientific and legal category are analyzed. It is noted that domestic scientists consider the category of limitation in several meanings, namely as a legal institution with appropriate norms; as a criminal offense of an illegal act; as the limits within which the objects of law can act in general; temporary exceptions from certain permanent legal possibilities of a person; as the activity of specially authorized subjects. The doctrinal approaches of domestic administrative scientists to the concept of administrative-legal restrictions and their content are considered. It is argued that restriction and prohibition are not identical concepts. The author's understanding of the concept of administrative-legal restrictions is offered as a reduction in the scope or termination of the possibility of realizing existing rights and freedoms, which is carried out by relevant subjects of public administration and is aimed at achieving a certain socially useful goal. It was determined that administrative and legal restrictions are expressed through the establishment by authorized subjects of public administration of legitimate additional duties, prohibitions, measures of a coercive nature, responsibilities of an imperative nature. It has been proven that such restrictions have a limited effect in time or space or on the circle of persons and are aimed at achieving a certain socially useful goal. It is emphasized that administrative legal restrictions must be proportionate and motivated in accordance with the purpose for which they are established.

Key words: *legal restrictions, administrative-legal restrictions, human and citizen rights and freedoms, prohibitions, restrictions on human rights and freedoms.*

Актуальність теми. Сьогодні забезпечення належної реалізації людиною своїх прав стало одним із головних ціннісних орієнтирів демократичного суспільства, а тому будь-яке їх обмеження сприймається досить гостро. Однак, сучасні виклики та загрози різноманітного характеру, які стоять або можуть стояти перед державою як такою, мають динамічний характер та постійно впливають на сутність, структуру та особливості діяльності суспільних інститутів. Надзвичайність цих викликів та загроз обумовлює і надзвичайний характер форм й методів їх запобігання та протидії, який може полягати в обмеженні прав і свобод людини і громадянина.

З урахуванням високого та специфічного рівня загроз для держави і всього суспільства в цілому, влада може використовувати різноманітні адміністративно-правові заходи для забезпечення безпеки та порядку. Водночас, такі обмеження прав і свобод людини та громадянина не повинні слугувати виправданням для безкарності або відсутності правової відповідальності чи використовуватися з іншою метою, не пов'язаною із запобіганням та протидією вказаним загрозам та викликам. Дослідження поняття та сутності адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина є особливо актуальним з огляду на здійснення Українською

державою відсічі військовому вторгненню російської федерації починаючи з 2014 року та введенням в Україні воєнного стану в 2022 році, який триває і досі.

Стан сучасних досліджень Правова природа адміністративно-правових обмежень як загальної категорії були предметом досліджень багатьох дослідників, зокрема В.Б. Авер'янова, А.В. Басова, М.І. Козюбри, А.М. Колодія, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, С.А. Комарова, В.О. Навроцького, Н.М. Оніщенко, П.М. Рабіновича, В.Г. Чорної та ін. Водночас, незважаючи на підвищену актуальність, дослідженням правової природи адміністративно-правових обмежень приділено недостатньо уваги, оскільки фрагментарно розглянуто питання юридичної природи, поняття та ознаки адміністративно-правових обмежень.

Мега статті комплексно дослідити та розглянути поняття та ознаки адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина як цілісної категорії.

Виклад основного матеріалу. Сучасні демократичні стандарти мають високий рівень вимог до необхідності та пропорційності введення будь-яких обмежень прав і свобод. Сучасна правова доктрина виходить з того, що такі обмеження можливі лише з метою забезпечення реалізації інших прав і свобод людини і громадянина, які мають більш вагоме значення або всього суспільства. Так, для захисту конституційних прав і свобод, які поширюються на необмежене коло осіб, допускається демократичне обмеження державою прав і свобод окремих осіб. При цьому, така діяльність держави має корелюватися з цілями захисту будь-яких прав та не може займати пріоритетне місце перед самими правами [1, с. 38].

Загалом, Тлумачний словник української мови визначає обмеження як дію (обмежити, обмежувати), або як правило, настанову, що обмежує чий-небудь права, дії. При цьому, дієслово обмежувати означає установлювати певні межі чого-небудь; зв'язувати щось обмежувальними умовами; бути межею чого-небудь; відділяти, відгороджувати щось від чого-небудь, не допускаючи поширення чого-небудь; локалізувати [2, с. 536].

Фігель Ю.О. вказує, що обмеження відіграють величезну роль у здобутті особистістю справжньої свободи. Обмежуючи певною мірою свободу кожного індивіда, закон забезпечує безперешкодне використання своїх прав, тобто гарантує йому свободу всередині цих меж [3, с. 358]. Тобто, людина апріорі має необмежені права, які обмежуються відповідними правовими нормами. Однак, з даною тезою погодитися не можемо, оскільки в такому випадку, будь-яка правова норма вважатиметься обмежувальною, так як встановлює межі дозволеної поведінки особи.

Водночас, можемо погодитися з думкою, що обмеження прав людини слід розглядати не як універсальний регулятор поведінки людини, а лише як крайній засіб впливу на неї. При цьому, основним завданням законодавця та нормозастосовувача є забезпечення прав і свобод особистості, а не їх утиск [4]. Додамо, що слід розрізняти відступ від прав (наприклад, обмеження прав людини в умовах воєнного або надзвичайного стану) від загальної регламентації прав людини за звичайних умов.

Сучасний підхід до обмежень прав передбачає дуальність його визначення: з одного боку, абсолютної свободи бути не може, тому існують її межі. Норми права самі по собі є певними рамками (обмеженнями) і становлять обмеження права, зокрема і прав людини (у широкому сенсі слова). Таким чином, під час формулювання статей Конституції формуються конституційні обмеження прав людини. Водночас соціальна зумовленість змісту прав і свобод людини і громадянина передбачає певні обмеження їх здійснення, що залежать від рівня економічного, соціального, духовного та культурного розвитку суспільства [5].

Деякі іноземні вчені вважають, що правові обмеження створюють нормативну межу для здійснення законних дій, за їх допомогою здійснюється владний вплив на права і обов'язки підвладних осіб, формуються критерії для здійснення владного впливу [6].

Деякі іншим за змістом є зазначення під терміном «обмеження» тих випадків, коли те чи інше право або свобода в основному зберігаються, але обмежується їх реалізація на певній території, в певний, точно визначений час або стосовно певного кола суб'єктів [7, с. 110].

Тобто, обмеження як загальна категорія початково передбачає наявність певного явища (в нашому випадку права людини), яке вже потім отримує певні межі свого поширення, які встановлюються ззовні такого явища (в нашому випадку суб'єктами публічної адміністрації). Обмеженню підлягає лише те явище, яке існує. Обмежити те, чого не існує, не можна.

На думку Е.Р. Дорошенко обмеження прав і свобод людини - це інститут права, який складається з великої кількості взаємопов'язаних, узгоджених між собою норм конституційного, кримінального, цивільного, адміністративного, екологічного й інших галузей права, які встановлюють порядок, підстави, умови, правомірність, механізми звуження змісту й обсягу прав людини [8, с. 77].

Т.О. Коломосць у свою чергу вказує на певні ознаки правових обмежень, а саме: вони є зовнішнім фактором, який впливає на інтерес суб'єктів правовідносин, в їх основі лежить взаємодія зовнішніх юридичних умов, що стримують, лімітують поведінку особи; це інформаційно-цілеспрямований вплив, що передбачає свідому зміну поведінки суб'єктів у правовій сфері; правові обмеження є лише правовим засобом негативного характеру (заборона, заходи покарання, обов'язки) та переважно є примусовими, оскільки застосовуються всупереч бажанню особи і можуть бути реалізовані силовими методами. Водночас, дослідник вважає, що правовими обмеженнями в інформаційно-психологічному розумінні слід розуміти конкретні заходи (заборони, обов'язки, стягнення), а не юридичні норми, інститути, в які конкретні засоби втілюються й які завдяки цьому поповнюються правообмежуючим змістом [9].

Хила І.Ю. під обмеженням прав і свобод людини розуміє допустиме міжнародним правом та/або внутрішньодержавним правом втручання у права і свободи людини, що відповідає вимогам законності, необхідності, доцільності і співмірності кінцевої мети [10, с. 29-30]. Тобто, втручання у вже наявні та існуючі права людини, які не припиняються, і яких людина не позбавляється.

Відтак, категорію «правові обмеження» розуміють в кількох значеннях: як правовий інститут з відповідними нормами; як правове стримування незаконного діяння; як межі, в яких суб'єкти права можуть діяти взагалі; тимчасові винятки із певних постійних правових можливостей людини; як діяльність спеціального уповноважених суб'єктів.

Водночас, у доктрині адміністративного права наявний свій підхід до правових обмежень (адміністративно-правових обмежень).

В.В. Маліков, досліджуючи адміністративно-правові обмеження при проведенні антитерористичної операції, вказує, що вони можуть проявлятися в двох аспектах - тимчасовому обмеженні суб'єктивних прав і законних інтересів громадян і організацій та наданні спеціальних повноважень окремим правоохоронним органам на території проведення антитерористичної операції. Адміністративно-правові обмеження можуть проявлятися в двох аспектах: а) тимчасовому обмеженні суб'єктивних прав і законних інтересів громадян і організацій; б) наданні спеціальних повноважень окремим правоохоронним органам [11, с. 32].

А.В. Басов визначає адміністративно-правові обмеження як юридичні та фактичні наслідки діяльності уповноважених органів державної влади, що заснована на законі та направлені на досягнення відповідних цілей, у результаті якої зменшуються варіанти дозволеної нормами права поведінки фізичних та юридичних осіб шляхом установаження різних меж такої поведінки, що обов'язково мають тимчасовий, просторовий та суб'єктивний характер [12].

При цьому, він виділяє такі ознаки адміністративно-правових обмежень:

1) є певними юридичними та фактичними наслідками у вигляді «незручних» умов для здійснення правових інтересів відповідних суб'єктів (фізичних та юридичних осіб), права і свободи яких обмежуються за одночасного задоволення «правових інтересів» суб'єкта владних повноважень, що запровадив ці обмеження, або інтересів третьої сторони, що зацікавлена у запровадженні таких обмежень;

2) завжди є зменшенням «вільної» (тобто дозволеної нормами права) поведінки (дій);

3) обмеження, що запроваджуються у зв'язку з виникненням надзвичайних ситуацій, завжди мають установлені нормами права (законом) межі їх реалізації;

4) правомірне обмеження в умовах виникнення надзвичайних ситуацій установаються лише відповідним уповноваженим суб'єктом із дотриманням процедури, що визначена в нормативно-правових актах (законах);

5) обмеження, що застосовується в умовах виникнення надзвичайних ситуацій, завжди пов'язане з розширенням компетенції органів державної влади, що відповідальні за ліквідацію негативних наслідків надзвичайної ситуації [12].

Вчені-адміністративісти А.Т. Комзюк, В.М. Бевзенко та Р.С. Мельник вказують на адміністративно-правове обмеження як на заборону та визначають її як закріпленій у нормі права спосіб, що встановлює суворе обмеження (недопущення) щодо здійснення чи нездійснення певної поведінки суб'єкта правовідносин, категорична вказівка щодо необхідності утриматись від певного виду поведінки або бездіяльності, категорична вказівка, яка виключає певну дію чи бездіяльність [13, с. 85].

Водночас, на нашу думку, ототожнювати обмеження та заборону не зовсім коректно, оскільки заборона є лише однією із форм вираження правових обмежень, поряд із зобов'язанням, втручанням, відповідальністю, тощо. Так само дискусійним є наголос на «суворості»

та «категоричності» правових обмежень, оскільки будь-яка правова норма (не лише заборонна чи правообмежувальна) повинна категорично та суворо дотримуватися відповідними суб'єктами правовідносин.

При цьому, Чорна В.Г. вважає, що адміністративно-правові обмеження – це визначені нормативно-правовими актами індивідуальні (суб'єктні) заходи адміністративно-правового характеру, які спрямовані на координацію поведінки та дій суб'єкта-адресата у відповідні межі, що визначаються правовим статусом у системі публічного адміністрування. До ознак даного поняття вона, зокрема відносить:

1) знаходять своє вираження у обов'язках, заборонах, застосуванні відповідних заходів відповідальності, що виражені у відповідних адміністративно-правових, кримінально-правових, цивільно-правових та дисциплінарних нормах законодавства, тобто має правообмежувальну природу;

2) визначають межі, міру свободи вибору дій суб'єкта, яка починається там, де закінчується свобода вибору іншого;

3) знаходять своє вираження через захист прав і свобод від зловживань із боку іншого суб'єкта, дії якого направлені та посягають на гарантовані державою права і свободи;

4) суб'єктом застосування є уповноважений суб'єкт публічної адміністрації, а суб'єктом-адресатом – фізична чи юридична особа, щодо якої застосовуються відповідні обмеження;

5) за допомогою правових обмежень можна примусити індивіда до відповідної поведінки та вчинення необхідних дій;

6) ціллю є обмеження волі суб'єкта-адресата в прийнятті відповідних рішень;

7) спрямований на створення позитивної правової мотивації у особи, стосовно якої застосовується цей засіб;

8) має обов'язкову нормативну визначеність [14, с. 58].

Тобто, обмеження, як правова категорія, означає встановлення державою меж можливої поведінки громадян, що призводить до обмеження їх незалежності та встановлення юридичних обмежень їх можливостей і свободи. Головна риса правових обмежень полягає у тому, що вони завжди визначають межі свободи особи, регулюють її поведінку в суспільстві і встановлюють припустимі межі втручання держави в життя громадян. Тобто знову ж таки, обмежувати можна те, що наявне, а не відсутнє взагалі.

Таким чином, узагальнюючи наукові підходи до правової природи адміністративно-правових обмежень, на нашу думку, під цією загальною категорією слід розуміти закріплене адміністративно-правовими нормами зменшення обсягу або припинення можливості реалізації наявних прав і свобод, що здійснюється уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації та спрямоване на досягнення певної суспільно корисної мети.

До ознак адміністративно-правових обмежень можемо віднести:

– виражаються через встановлення додаткових обов'язків, заборон, заходів примусового характеру, відповідальності, імперативного характеру, що визначені відповідними адміністративними нормативно-правовими актами, тобто є правомірними;

– за своїм змістом встановлюють межі або взагалі унеможливають вільний вибір способу поведінки для як приватного, так і публічного суб'єкта;

– встановлюється та реалізується уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації;

– можуть мати тимчасовий характер, пов'язаний з настанням певної події або тривалого стану;

– можуть мати локальний характер, а саме діяти лише на певній території або стосуватися лише певних категорій осіб чи певної категорії правовідносин;

– спрямоване на досягнення певної суспільно корисної мети (наприклад, забезпечення громадського порядку, захисту прав інших осіб, національної безпеки тощо), що проявляється у запобіганні можливим небажаним діям, що можуть спричинити шкоду іншим більш важливим суспільним інтересам;

Окрім того, вважаємо за необхідне наголосити, що адміністративно-правові обмеження повинні бути:

– пропорційними, тобто з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване таке обмеження;

– мотивованими, оскільки незрозумілість причин та передумов адміністративно-правового обмеження може обумовити сумнів в необхідності в їх дотриманні з однієї з сторони. З іншої

сторони для правової держави така ситуація є неприпустимою, оскільки відкриватиме шлях для зловживань суб'єктами публічної адміністрації своїми повноваженнями в цій сфері. Тому вмотивованість адміністративно-правового обмеження, його зрозумілість та ясність мотивів його прийняття свідчатиме про відсутність в діях відповідного суб'єкта будь-якого натяку на зловживання своїм особливим статусом [15, с. 208].

Висновки. Загрози воєнного, техногенного, екологічного чи іншого характеру, що постають перед сучасними державами, вимагають від них вжиття додаткових заходів задля забезпечення нормальної життєдіяльності суспільства в такій особливій правовій режимі. Одним із способів такого забезпечення є адміністративно-правові обмеження наявних у громадян прав, що можуть проявлятися у різних вимогах та заборонах імперативного характеру. Водночас, такі обмеження не повинні бути свавільними та необґрунтованими та у випадку їх запровадження повинні мати за мету мінімізацію, уникнення або попередження таких загроз.

Список використаних джерел:

1. Сущенко В.А. Конституційно-правові підстави вимушеного тимчасового обмеження державними органами прав і свобод людини та громадянина в Україні в умовах проведення антитерористичних заходів : дис. ... канд. юрид. наук. 2019. Маріуполь. 241 с.
2. Словник української мови: в 11 томах. Том 5. 1974. С. 536.
3. Фігель Ю.О. Теоретичні аспекти обмеження прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 357–361.
4. Конституційне право: підручник за загальною редакцією М.І. Козюбри. Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. К. : Ваіте. 2021. 528 с.
5. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право. 2009. 584 с.
6. Kisker G., Hofling W. *Falle zum Staatsorganisationsrecht*. Muenchen; C.H.Beck'sche Verlagsbuchhandlung. 2001. S. 128-140.
7. Гомиен Д. Путівник по Європейській конвенції про захист прав людини. Страсбург. 1994. 326 с.
8. Дорошенко Е.Р. Конституційні засади обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис.... доктора філософії в галузі права. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ. 2023. 228 с.
9. Коломоєць Т.О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 «теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право». Запоріжжя : Запорізький державний університет. 2005. 455 с.
10. Хила І.Ю. Конституційно-правові обмеження особистих прав і свобод людини: Україна та зарубіжний досвід. : дис. ... доктора філософії в галузі права. ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород. 2021. 180 с.
11. Маліков В.В. Встановлення адміністративно-правових обмежень як складова частина адміністративно-правового режиму антитерористичної операції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 4, т. 2. С. 30–36.
12. Басов А.В. Поняття «обмеження» як юридична категорія: теоретичний аспект. *Адміністративне право і процес*. № 1. 2013. С. 27–33.
13. Комзюк А.Т., Бевзенко В.М., Мельник Р.С. Адміністративний процес України : Навчальний посібник. Київ : Прецедент. 2007. 599 с.
14. Чорна В.Г. Юридична природа, поняття та ознаки адміністративно-правових обмежень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: *Юриспруденція*. Вип. 33. 2018. С. 56–59.
15. Скляренко І., Соболь Є. Належне мотивування судового рішення у судовій справі як гарантія його правосудності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. Вип. 2. Тернопіль. С. 206–213.